

Мария Йовчева

Българска академия на науките

София, България

АКРОСТИХЪТ В СТАРОБЪЛГАРСКИЯ КАНОН ЗА СВ. ТРОИЦА КАТО СВИДЕТЕЛ ЗА ПРОИЗХОДА НА ТВОРБАТА

Анстракт: В статията се изучава фразовият акростих на старобългарския анонимен канон за св. Троица (8-и глас). Изследването цели да извлече податки за създаването на творбата и нейния автор. Особеностите на акростиха, от една страна, се проучват в светлината на византийските форми, актуални за времето на Кирило-Методиевите ученици, а от друга страна, се съпоставят с другите засвидетелствани акростихове в творбите на старобългарската песенна поезия. В обобщение се изтъква, че редица формални и стилни белези на акростиха подсказват за авторството на Константин Преславски, но подобна атрибуция не може да бъде сигурна. Много от особеностите, които могат да се приемат за проява на авторските предпочитания на този поет, най-вероятно произтичат от параклитичния характер на канона и се обясняват с неговото литургическо предназначение.

Ключови думи: литургика, византийска химнография, оригинално старобългарско химнотворчество, акростих.

Вече от десетилетия акростиховете в оригиналните старобългарски творби трайно привличат интереса на изследователите. Преобладаващата част от проучванията обаче са посветени предимно на азбучните акростихове, като вниманието се фокусира главно върху стойността им за реконструкция на най-ранната славянска азбука¹. В последните години броят и многообразието на разкритите тайнописни послания от славянското химнично наследство нарастна лавинообразно и това поражда необходимостта те да се изучават с оглед на функционалните и структурно-семантичните им особености, а така също и да се съпоставят с образците на византийската химнография. В тази насока повратът от възприемането на старобългарските акростихове като източници за изясняване на проблемите на славянската азбука или като свидетели за авторството на съответната творба към по-широкото им интерпретиране от филологическа и литургическа гледна точка бе направен от публикациите на Ст. Кожухаров върху каноните от Минея, Г. Попов върху каноните и стихирите от Триода и Минея и на Кл. Иванова върху

1 Вж. сравнително пълната и актуална библиография у Franklin 2002 и Попов 2003; към нея могат да се добавят и Иванова 1971; Marti 2000.

Настоящата статия е посветена на един неизучен фразов акростих в анонимния старобългарски канон за св. Троица за 8-и глас. Той е изграден чрез първите букви на всички тропари, а текстът му гласи: тѣ молихъ прилежно къ прѣбстані³. Разглежданият канон завършва пълен троичен цикъл, създаден по реда на византийската осмогласна система. Досега канонът е разглеждан само във връзка с анонимния цикъл осмогласни троични стихирни с фразов акростих коже мон троице мнлостиве помози мннь, открит и публикуван от Кл. Иванова⁴. Българската изследователка намира съдържателно и формално сходство между двата комплекта анонимни песнопения. Като се опира на изследванията върху структурата на ранни славянски химнографски сборници, където каноните стоят преди малките жанрови форми (стихири, седални, тропари), тя прави сполучливата догадка, че в своята първоначална подредба цикълът стихирни е бил поставен след цикъла канони⁵. Според Кл. Иванова двата акростиха – в канона за 8-и глас и в цикъла стихирни, могат да се възприемат в своята последователност като части от едно епиграматично тристишие, изградено върху изосилабиения ритъм: два 10-срични (6+4) и един 6-сричен (4+2) стих. Въз основа на някои особености на анонимния канон и анонимните стихирни тя изказва предположението, че те принадлежат към химничното творчество на Константин Преславски. Нейната аргументация почива на три главни пункта: преобладаващите молитвени и покаялни мотиви и липсата на характерните за творбите на Климент Охридски светлинна образност и възхваляващ патос; 2) ритмическата организация на акростиха; 3) предназначението на цикъла стихирни за постното богослужение, за което Константин Преславски е сътворил внушителен брой творби⁶.

Налага се уточнението, че изследването както на канона за 8-и глас, така и на цикъла, към който той принадлежи, е затруднено от редица фактори от филологически и литургически характер. Обикновено тези песнопения се разпространяват съвместно с още един осмогласен комплект троични канони, името на чийто автор – Климент Охридски, се чете в тропарите на 9-а песен на канона за 8-и глас (акростих *клм*). За разлика от останалите оригинални старобългарски цикли за Октоиха, които намират широко разпространение и в славянската книжнина от 12 до 16 в., двата комплекта троични канони се ограничават само в южнославянски кодекси от 13 и 14 в. Те се откриват единствено в редките

6 ИВАНОВА 2003: 12-13.

представители на определен тип октоиси от сръбски и западнобългарски произход, свързвани с реформата на св. Сава Сръбски и съответно с влиянието на Евергетидския устав⁷. Както сочат заглавията, троичните канони в тях се поместват в неделната служба, където се изпълняват на агрипнията. По стечение на обстоятелствата обаче канонът за 8-и глас, съдържащ фразовия акростих, до днес е познат само по един препис – в сборника Хлуд. 135 от ГИМ, датиран от края на 13 в.

В началото ще бъде изложено в кратък вид развитието на акростиховите форми във византийската химнография, за да се открият тенденциите и преобладаващите модели за епохата, в която се заражда славянското оригинално песнотворчество. Византийската литература предлага изобилие от акростихове, но до най-усложнени и усъвършенствани форми те достигат именно в химнографските творби, чието сегментиране в цикли или в композиции позволява използването на няколко структурни равнища за вписване на вертикални текстове⁸. В каноните те варират от представяне само на името на автора в осма, осма и девета песен или в богородичните тропари през азбучни и фразови, образувани от първите букви на тропарите или на техните стихове, за да достигнат до двойните акростихове – единият, вграден в тропарите от канона, а вторият, с името на автора само в богородичните. Приема се, че развитието на фразовия акростих стои в тясна връзка именно с налагането на канона като жанрова форма на византийското химнично творчество. Тайнописното словосъчетание или израз характеризира произведенията както на поетите от източното поколение (6-7 в.), така и на по-късните песнотворци от 9 в. до 14 в., а и след това⁹. В ранния период, макар и сравнително рядко, такава форма на „вертикален“ текст е засвидетелствана в канони с името на Андрей Критски, въпреки мнението на В. Вей, че песенните творби на този поет не познават акростиха¹⁰. Тайнописни фрази се намират и у Козма Маюмски, но своето усъвършенстване и разнообразие техните форми достигат в произведенията на Йоан Дамаскин¹¹. Традицията на фразовия акростих се възприема и обогатява и от Теофан Начертани – най-видния представител на поколението, осъществило прехода между йерусалимското (палестинското) и константинополското химнотворчество. Към „вертикалния“ текст, вграден в тропарите на канона, не остават чужди и други поети от края на 8 – началото на 9 в. като например Теодор Студит. Прегледът на

7 За типологията на ръкописните октоиси вж. Йовчева 2003: 64-71; Йовчева 2004: 191-193.

8 Най-фундаменталното изследване върху акростиха във византийските канони представя студията на В. Вей, вж. Weyh 1908.

9 Обобщеният преглед на историята на акростиха е направен въз основа на Weyh 1908, като някои от твърденията са коригирани съобразно съвременните познания за византийската поезия, а освен това са добавени и собствени наблюдения, извлечени от следните инципитариуми и издания на гръцки канони: Παρακλητική 1850; Εὐστρατιάδης 1931; Εὐστρατιάδης 1931-1933; Εὐστρατιάδης 1933; Εὐστρατιάδης 1936-1952; Follieri 1961; Follieri 1967; Τωμαδάκης 1971; Τωμαδάκης 1973; АНГ 1976; Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996.

10 Weyh 1908: 39-40, 54. Срв. обаче Εὐστρατιάδης 1931: 185-188 (№ 55).

11 Налага се уговорката, че голяма част от атрибуциите на каноните на Йоан Дамаскин се основават на данни от заглавията или на бележките на преписвачите в полетата, затова е твърде спорно дали изобщо тези песнопения са дело на сирийския поет. В голяма степен същото важи и за Теофан Начертани. Допълнителни усложнения при идентификацията на химнотворчеството на Йоан Дамаскин поражда и съмнението, че повечето от акростиховите канони, включващи името Йоан, принадлежат на неговия изключително плодовит съименник Йоан Мавропод (вж. библиографията у Szövérfy 1979: 56-57).

инципитариуми и репертоари на византийската химнография показва, че вписването на фраза чрез първите букви на различни сегменти от канона е било особено актуално и за разцвета на химнотворчеството през 9 в., когато азбучният акростих вече се прилага по-рядко. Интересни данни за съпоставка предоставят три издания, първото от които – Теотокарионът на С. Евстратиадис¹², включва творби на автори от различни периоди, а вторите две, декемврийският том на поредицата *Analesta Hymnica Graeca*¹³ и репертоарът на Е. Папаилиопулу-Фотопулу¹⁴, застъпват предимно поетите на константинополското поколение от 9 в. и след този период. От 107-те публикувани от С. Евстратиадис богородични канони, около 40 съдържат фразов акростих, 6 имат азбучен, а останалите са или безакростихови, или само дават името на своя автор в 8-а и 9-а песен. В инципитариума на Е. Папаилиопулу-Фотопулу около 500 от 900-те канона (т.е. повече от половината) съдържат фраза в акростиха си. От поместените 60 канона за декември 35 съдържат акростих, като разпределението по вид е следното: 26 с фразов, 3 с азбучен и 6 само с името на поета. Най-много канони с фразов акростих са засвидетелствани в творчеството на Йосиф Химнограф, но този формален способ активно се прилага и от другите поети от 9 в. като Георги Никомидийски, Митрофан Смирненски, константинополските патриарси Методий, Игнатий, Фотий, а така също и представителите на студийската школа – Николай, Климент, Теоктист и др.¹⁵ Вграждането на вертикална фраза не само се възприема и развива и от по-късните творци на химнография – Йоан Мавропод, Георги Скилица, Мануил, Марк Евгеник, Никифор Калист Ксантопулос, Йоан Тикара и много др., но дори се очертава тенденция към засилване на нейното приложение.

Следователно, по времето, когато се появяват първите славянски канони, фразовият акростих във византийската песенна поезия има вековна традиция на развитие и не само е достигнал голямо формално разнообразие, но и вече показва тенденция към известно шаблонизиране и установяване на определени модели. Вероятно затова в старобългарската химнография от най-ранния период (9–10 в.) превес имат фразовите акростихове¹⁶. Преобладаващата част от тях се съдържат в творби, които са предназначени за празниците от подвижния и неподвижния кръг на църковната година. По своето съдържание акростиховете в старобългарските канони съответстват на най-разпространените начини за изграждане на тайнописни послания във византийската химнография. Въпреки вариациите в тях някои компоненти остават общи, а именно – информацията за възпявания светец или събитие¹⁷. Най-предпочитани в гръцките фрази са глаголите със значение ‘пея, възпявам’, ‘славя’, ‘почитам’ – μέλω, ὑμνῶ, γεραίρω, σέβω, αἶνω, αἰνέσω, ᾄδω, макар и да се използват и други, аналитични начини на изразяване, които в по-късните столетия стават особено модерни, например с глаголи със значение ‘плета, изплитам’,

12 Εὐστρατιάδης 1931.

13 AHG 1976.

14 Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996.

15 Изчерпателна библиография за химнотворците на 9 в. и за тяхната идентификация вж. у Szövérfy 1979: 17-50.

16 Кожухаров 1983; Кожухаров 1984; Попов 1985; Кожухаров 1991; Попов 1997; Мошкова, Турилов 1998; Попов 1999; Мошкова, Турилов 1999; Попов 2001; Савова 2003; вж. и обзора у Попов 2003 и Приложение 2003.

17 Данните са по Weyh 1908 и по собствени наблюдения.

‘поднасям’: μέλισμα πλέκω, ᾄσμα πλέκω, ὕμνον πλέκω, μέλισμα φέρω, μέλος φέρω, κροτῶ τὴν μελωδίαν, μέλος ἐξάδω. Паралели за първия тип дава старобългарската химнография, в която преобладават фрази, включващи глаголи с такава семантика – поѣжѣ... славимъ в анонимния Канон за Богоявление, хвали в Канона за ап. Андрей на Наум Охридски; поѣж в Канона за Пренасяне на мощите на Йоан Златоуст на Константин Преславски, в двата канона за Методий, в общия канон за Кирил и Методий; пѣти в Канона за архангел Михаил на Константин Преславски, хвалите в Канона за Рождество Христово на Константин Преславски и т.н.¹⁸

За разлика от акростиховете в старобългарските канони за Минея, тези от каноните за Октоиха не следват най-разпространените образци на византийската химнография, предназначена за седмичното богослужение. По-голямата част от гръцките канони за делничните дни също съдържат фразови криптограми, чието съдържание и строеж отговарят на очертания вече модел. Освен информация за възпявания светец или събитие принадлежащите към осмогласни цикли канони се характеризират и с посочване на поредността на гласа, на който е написана творбата¹⁹. В старобългарските канони за Октоиха обаче, както и в общите служби на Климент Охридски, засега са засвидетелствани само образци от т.н. прости акростихове, въведени за пръв път от Йосиф Песнописец, които съдържат името на автора в 8-а и 9-а или само в 9-а песен. Така например в каноните за 2-и глас и за 8-и глас от цикъла за ап. Петър и Павел и в канона за 1-и глас от цикъла за Йоан Предтеча се чете климента в 8-а и 9-а песен, а в канона за 4-и глас от цикъла за св. Богородица, канона за 6-и глас от цикъла за ап. Петър и Павел, канона за 8-и глас от цикъла за св. Троица и в покаяния канон за 6-и глас се намира акростих клим в 9-а песен²⁰. Единственото изключение от тази преобладаваща практика прави разглежданият анонимен троичен канон за 8-и глас.

По своето молитвено звучене неговото тайнописно послание се отличава от доминиращия патос на възхвала и възпяване в старобългарските фразови акростихове, сред които изразяването на молба или покаяние почти липсва. Отглас от изрази с подобна насоченост дават единствено анонимният канон за Въведение

18 Кожухаров 1983; Кожухаров 1984; Попов 2001; Попов 2003.

19 Срв. например възкресните канони на Козма Маюмски за 2-и, 3-и и 4-и глас (Εὐστρατιάδης 1933а: 257-268); редица канони от цикли, които традиционно се приемат за дело на Теофан Начертани – осемте заупокойни канона от съботните служби и каноните за безплътните сили от службите за понеделник за 1-и, 3-и, 4-и, 5-и, 6-и и 7-и глас; осмогласните комплекти на Йосиф Песнописец, предназначени за делничното богослужение, а и за различни силно почитани светци като например ап. Тома, Йоан Златоуст, Димитър Солунски и т.н. (Παλαηλιόπουλου-Φωτοπούλου 1996: № 87-93, 141, 143, 144, 147, 150, 154, 231, 232); каноните за 5-и и 6-и глас от приписвания на Митрофан Смирненски цикъл за св. Троица. Подобни указания се четат и в акростиховете на богородични и молебни канони, които вероятно са съставлявали части от осмогласни цикли. Срв. например Πρώτη δέησις τῇ πανάγῳ Παρθένῳ Φωτίῳ (1-и глас); Τῇ βασιλίδι ᾄσμα δεύτερον πλέκω Μανουήλ (2-и глас, канон на Мануил Ритор); Τῇ Παρθένῳ μέλισμα ἐξάδω τρίτον Μανουήλ (3-и глас, канон на Мануил Ритор); Μητροφάνης μέλπω σε, Δέσποινα, τρίτον (3-и глас, канон на Митрофан Смирненски); Τρίτος, πάναγνε, ψαλμὸς ἐξ Ἀρσενίου (3-и глас, канон на монах Арсений) и др. (данните са по Εὐστρατιάδης 1931: № 28, 71, 83, 96, 99).

20 Йовчева 1999; Крашенинникова 2000; Федоскина 2000.

Богородично (срв. *приним прѣвнста пѣнне принесенна твоего*)²¹ и отделни стихове от мегаакростиха на Константин Преславски в цикъла трипеснеци и четирипеснеци за Великия пост. Възможните обяснения биха могли да се потърсят в приповдигнатата атмосфера на епохата, когато се е създавало богослужението на роден език, но също и във вероятното предназначение на основната част от оригиналните старобългарски канони за изпълнение на утринната служба на празници от Минея. Съпоставката с моделите от византийската химнография показва, че акростиховете с евхологично звучене се съсредоточават предимно в определени типове канони, като тук се очертава известна разлика между репертоара за Минея и за Октоиха. В творбите за неподвижните празници като цяло преобладават мотивите на прославяне и възхваляване. Появата на молитвени изрази в тях не е така честа – тя може да се приеме за авторов избор при интерпретацията на темата или пък да се обясни с богослужебното предназначение на творбата. Сравнително редовно „вертикален“ текст, съдържащ производни от корени със значение ‘моля, молба, молитва’, се въгражда в молебни канони (т.н. параклиси), които в по-стари времена са изпълнявани на повечерието, а после стават ядрото на молебни служби, също назовани параклиси. По-късно тези последования постепенно добиват самостоятелен характер и могат да се осъществят във или извън храма²². Основната част от параклисите са адресирани към Исус Христос, св. Богородица²³, архангел Михаил или св. Троица, но немалко от тях са посветени и на други, силно изявени местни светци. Обикновено фразите с молитва съответстват на евхологичното или умилителното съдържание на цялото произведение. Тъй като формирането на част от седмичните цикли в Октоиха генетично се свързва именно със старите параклитични служби²⁴, по-големият дял от каноните и в съвремените печатни издания, и в ръкописната традиция, съдържат молитвени акростихове²⁵. Твърде често обаче фрази с подобно съдържание са скрити и в канони, посветени на светци – патрони на града и покровители на местни храмове, които съставят осмогласни комплекти или за които се предполага принадлежност към такива цикли. Потвърждение за това дават например каноните от

21 Кожухаров 1991: 28-38.

22 За появата и развитието на този тип служби вж. Τωμαδάκης 1967: col. 38-39. Същинските славянски канони-параклиси с фразови акростихове, съдържащи молитвени и покаяни послания и дори плач, се появяват през 13–14 в., когато по редица литургически и исторически причини този тип служби започват да се развиват и прилагат широко в южнославянската практика (вж. например Матеич 1982: 49-71; Кожухаров 2004: 140-178).

23 Срв. Εὐστρατιάδης 1931; Follieri 1961, където избилстват акростиховете с молитвено съдържание. Като илюстрация могат да се приведат някои примери: Βυθοῦ με κακῶν ἀνάγαγε, Παρθένε, σὸν δοῦλον Ἰωάννην (2-и глас, канон на Йоан Мавропод; Τοὺς προστρέχοντας εἰς σὲ σῶζε, Παρθένε (2-и глас, канон на Йоан Мавропод); Σὼν προσφύγων δέησιν, ἀγνή, προσδέχου (5-и глас, в богородичните Θεοφάνους); Σὼν οἰκετῶν, πάναγνε, τὰς λιτὰς δέχου (7-и глас, в богородичните Γεωργίου) и т.н. За акростиховете в приписвани на Андрей Критски и на други автори богородични канони дори са характерни лексемите, означаващи ‘плач, ридание’: Θρηνηῶδες ἄσμα δεύτερον τῇ Παρθένῳ (2-и глас, първите три букви от последните три тропара образуват Τοῦ Κρήτης); Θρηνεῖν τὸ κέρδος τοῦ βίου καθ’ ἡμέραν (3-и глас) и т.н. Данните са по Εὐστρατιάδης 1931: № 43, 57, 60, № 97; Follieri 1961: 146-156, 186-194.

24 Τωμαδάκης 1967; Крашенинникова 1996.

25 Παρακλητικὴ 1850; Τωμαδάκης 1973.

цитираните по-горе цикли на Йосиф Химнограф за св. Димитър (написан може би в периода, когато поетът е пребивавал в Солун), за ап. Тома, архангел Михаил, Йоан Златоуст и др.²⁶ Известно е, че подобни комплекти по реда на осмогласието нерядко са създавани по повод на основаването или възобновяването на даден храм или манастир и първоначално влизат в неговото седмично богослужение²⁷. По-късно, с постепенната унификация на двата кръга седмични теми в Октоиха, те отпадат, като в минеите остават само отделни канони.

Ако старобългарският анонимен троичен канон за 8-и глас се съпостави с представените модели и механизми на византийското химнотворчество, може да се предположи, че целият цикъл, в който той се включва, спада към типа на старите канони-параклиси, изпълнявани на повечерието или на друг дял от службата в неделя, който протича през нощта. В такава насока свидетелства и доминирането на покаянните мотиви и евхологичната образност в целия текст на произведението. За съжаление познанията за състоянието на богослужението в епохата на Кирило-Методиевите ученици не позволяват да се уточни богослужебното място на песнопенията от този троичен цикъл – бдение, агрипния или повечерие.

Разглежданият акростих изпъква и с още една особеност – неговият текст повтаря първата ритмема на първия тропар от първа песен на канона. Неговото начало гласи (цитира се по Хлуд 135, ГИМ):

в нѣ на агрипниннѣ кѧ стѣнѣ трѣнѣ глѣ нѣ
 прѣ дѣ ирмѣ:~ въдръжена фараѣна погрѣжъ...
 Тѧ мола прѣлежно вѣс прѣстаннѣ
 прѣстѧа жнзѣдавнѣ трѣ
 нѣзбавленнѣ просѧ грѣховѣ мнѣ
 нѣмнѣ оуѣзвѣнь сынѣ
 нѣ вѣпнѣ нѣзбавнѣ нѣ сѣн мѧ тварѣ своѧ мѣрдѣ:

Чрез това повторение е постигната особена структура, при която един и същ текст отграничава канона и в хоризонтално, и във вертикално направление. Направената справка във възможно най-широк кръг издания на химнографски творби, помествани в различни ръкописни и печатни химнографски сборници за делничното и празничното богослужение, доведе до намирането на малък брой примери с такава организация на акростиха във византийското химнотворчество²⁸. Източниците показват, че този формален похват се използва доста по-ограничено – повторението включва само една до две или три лексеми, като обикновено авторът цели да бъде постигнато сходство между съдържанието на фразата и началото на първия тропар. Такава степен на съвпадение се наблюдава в отделни канони на

26 Например: Δέχου δέησιν δευτέραν, Χριστοῦ φίλε. Τοῦ Ἰωσήφ и Δέχου δέησιν ἐβδόμην ταύτην, μάκαρ. Ἰωσήφ (молебни канони от цикъла за ап. Тома); Τὴν δευτέραν δέησιν, ὦ μάκαρ, δέχου. Ἰωσήφ и Τρίτην δέησιν, μαρτύρων κλέος, δέχου. Ἰωσήφ (молебни канони от цикъла за Димитър Солунски); Γενοῦ, μέγιστε Μιχαήλ, μοι προστατής. Ἰωσήφ и Ἀρχιστράτηγε, συμμαχεῖ σοῖς οἰκέταις. Ἰωσήφ (молебни канони към архангел Михаил). Данните са извлечени от Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: № 88, 93, 143, 144, 193, 205

27 Карабинов 1910: 153-155.

28 Εὐστρατιάδης 1931a-1933; Εὐστρατιάδης 1933a; Εὐστρατιάδης 1936-1952; Τωμαδάκης 1973; Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996; Попов 2003: 30-55. Акростих от такъв вид не е споменат и във фундаменталната статия на Вей (вж. Weyh 1908).

Йосиф Песнописец, Йоан Мавропод, Георги Никомидийски и т. н. Например, канонът за Алипий (26.11) има инципит *Ψυχοφθόρου λύπης με ταῖς σαῖς ῥῦσαί παρακλήσεσιν*, а акростих *Ψυχοφθόρου ῥῦσαί με, παμμάκαρ, λύπης. Ἰωσήφ; ποкаяният канон за понеделник, 8-и глас започва с Ῥῦσαι με γεέννης, ἦν ἐμαυτῷ, δι' ἔργων ἀτόπων*, а акростих *Ῥῦσαι πυρός με τῆς γεέννης, Χριστέ μου, τὸν Ἰωσήφ; канонът за Йоан Златоуст (13 ноември) има начало Ὑμνοῖς ἀνυμνῶ τὸν καλὸν σε ποιμένα μοναχός. Ἰωάννης*, а акростих *Ὑμνοῖς τὸν ποιμένα τὸν καλὸν καὶ μιμητὴν τοῦ καλοῦ; канонът за Мария Египетска (1.04.) започва с Ὑλὴν παθῶν, Κύριε, σαρκὸς κατὰφλεξον*, има акростих *Ὑλὴν παθῶν ἐφλέξε Μαρία πόνοις* (в богородичните *Γεωργίου*)²⁹. За подобни случаи на употреба на една и съща дума в акростиха и тропара в цикъла постни трипеснеци и четирипеснеци на Константин Преславски пише и Г. Попов³⁰. По-пълно съвпадение между текста на акростиховата фраза и началото на първия тропар показват засега само няколко гръцки канона – Канонът за преп. Конон, приписван според различните източници на Йоан Дамаскин или на Теофан Начертани, с акростих *Ὁ καλλίνικος μάρτυς ὑμνεῖσθω Κόνων* и начало *Ὁ καλλίνικος νῦν μάρτυς ὑμνεῖσθω Κόνων* (за 5 март); Канонът за Севастийските мъченици, чиято атрибуция също се колебае между Йоан Дамаскин и Теофан Начертани, с акростих *Θεοστεφὶ φάλαγγα μέλπω μαρτύρων* и начало *Θεοστεφὶ φάλαγγα μέλπω μαρτύρων Χριστοῦ* (за 9 март); анонимният канон за Обновление на храма Възкресение Христово в Йерусалим с акростих *Ἀδὼ πρῶτον μέλισμα εἰς ἐγκαίνια* и начало *Ἀδὼ πρῶτον μέλισμα φαίδρῳς τῶν ἐγκαίνιων* (за 13 септември)³¹. До резултат обаче доведоха и издирванията в извънвизантийската химнографска традиция – успоредици за такива форми на структуриране дава грузинската книжнина. Например, началните букви на стихирите за цикъла за ветхозаветните пророци (за 3.01.) образуват вертикален текст „Сонм патриархов днес с нами радуется духовно“, с който започва първата стихира; в чест на грузинския празник Колесование св. Георгия (10.11.) е създаден молебен канон, чийто акростих повтаря началото на първия тропар на 1-а песен: „Милостъ мне ныне подай из сокровищниц Духа святого, Христе“³². За съжаление остава неясно дали броят на подобни примери в грузинската църковна поезия не е много по-голям. Все пак може да се обобщи, че се наблюдава паралел между ранното грузинско и славянско химнотворчество, за който вече по повод на оригинални старобългарски форми споменава Г. Попов³³.

Би следвало да се постави въпросът дали изграждането на подобна композиция е предпоставено само от чисто формалните предпочитания на нейния създател към сложно структурирани криптограми, или може да се потърси и друга мотивация. Известно е, че по отношение на функцията и характера на метрическите акростихове съществува дискусия. Според едното мнение, застъпвано от редица български изследователи, те спадат към декламационната поезия – били са произнасяни устно от миряните в храма, а за тази цел при ръкописното оформяне са

29 Παρακλητικὴ 1850; Εὐστρατιάδης 1939: 319; Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου 1996: № 280, 551.

30 Попов 1985: 137.

31 Εὐστρατιάδης 1931a: 673; Εὐστρατιάδης 1937: 30.

32 Кекелидзе 1908: 377, 382-383.

33 Попов 2003: 380-381.

били указвани в заглавията на канона (по подобие на гръцката традиция)³⁴. Другото схващане изхожда от езотеричния характер на „вертикалния“ текст, който за разлика от хоризонталния, не може да бъде споделен публично с аудиторията или паството и е предназначен за частна употреба – само за околото на четящия³⁵. Ако се изходи от второто мнение, може да се изкаже предположение за една от причините за особената организация на фразовия акростих в троичния канон за 8-и глас. Оригинално структуриране, нарушено в единствения късен препис, вероятно в авторския автограф е било такова, че да подчертава чрез елементите на графичното оформяне повтарящата се вертикална и хоризонтална фраза. Най-вероятно те са били открити с киноар, а всеки тропар е започвал на нов ред, така че инициалите, участващи в акростиха, са образували вертикален ред, който е бил изнесен извън основната текстова колона. За слушателите обаче акростихът е оставал скрит и затова, не е изключено, авторът на канона да е започнал първия тропар с неговия текст, воден от стремежа фразата да прозвучи и за събраното в храма паство.

И така, изнесените факти и направените съпоставки позволяват да се направят няколко извода.

Акростихът в анонимния троичен канон за 8-и глас се характеризира с изолирани особености от няколко гледни точки. От една страна, той прави изключение сред останалите оригинални октоихови канони, съдържащи само прост акростих. Явно неговият автор не следва най-разпространените сред старобългарските поети начини за вписване на таен „вертикален“ текст в канони за делничното богослужение, а показва предпочитание към византийската практика в тази насока. От друга страна, структурирането чрез вертикалното и хоризонталното повторение на една и съща фраза, е рядкост за византийската химнография, а в старобългарската досега изобщо не е засвидетелствано. В известен смисъл тези две особености отправят към химнографията на Константин Преславски, характеризирана според изследователите с ярко изявен уклон към формална усложненост на тайнописните послания. Това сходство обаче не изключва авторството на друг старобългарски поет – известни са фразови акростихове с името на Наум Охридски, Климент Охридски, а и без указания за своя автор (анонимни). Още повече, че молитвеното съдържание на акростиха, което кореспондира с цялостната емоционална насоченост на канона, най-вероятно е предпоставено от първоначалното включване на творбата и на целия осмогласен цикъл в молебни по своя характер служби, изпълнявани на повечерието или на друг ношен дял от утринната. Между прочем, не е изключено със същото предназначение да е създаден и анонимният цикъл осмогласни стихире с фразов акростих, който според известните досега преписи се ограничава само в октоиси и не е засвидетелстван в триоди.

Тъй като сътворяването на осмогласни цикли от канони, характеризиращи се с евхологично звучене не само на хоризонталния, но и на „вертикалния“, скрития текст, често е вдъхновено от освещаването на храмове, може да се предположи, че появата на старобългарския троичен цикъл е породена от подобно събитие. Потвърждение за това обяснение дава наличието и на втори оригинален комплект канони за св. Троица, дело на Климент Охридски. Вероятно тези песнопения са били написани специално за новоизграден храм или манастир на св. Троица, в който са прозвучали най-напред, а после са били включени в неговото богослужение за

34 Кожухаров 2004: 15-19; Попов 1985; Иванова 2003.

35 Станчев 2003: 182-184; Franklin 2002: 195.

неделните дни. Подобно предположение намира подкрепа в мотивацията за възникването и на други оригинални цикли от Октоиха – например на осмогласния цикъл от канони и стихирни за първоапостолите Петър и Павел (за четвъртък), който е бил предназначен най-вероятно за дворцов храм или архиепископски събор в чест на св. Петър³⁶. Всички подобни факти се вписват в интензивната църковностроителна дейност в българската държава, за която съществуват многобройни доказателства от археологически и исторически характер. В тази насока дори би могло да се помисли дали оригиналната старобългарска химнография, особено осмогласните цикли, не са свидетел, съхранил косвени податки за отдавна заличени храмове от времето на Първото българско царство.

³⁶ Вж. Йовчева 2004: 148-150.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Верецагин 2001: Верецагин, Е. Церковнославянская книжность на Руси. Лингвотекстологические разыскания. Москва 2001.
- Иванова 1971: Иванова-Константинова, Кл. Два неизвестни азбучни акростиха с глаголическа подредба на буквите в среднобългарски празничен миней. – В: Константин-Кирил Философ. София, 1971, 341-365.
- Иванова 2003: Иванова, Кл. „Боже мой, Троице милостива, помогни ми“ (Фразов акростих от края на IX–X в.). – *Palaeobulgarica*, 27, 2003, № 3, 3-17.
- Йовчева 1999: Йовчева, М. Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в Октоиха. – *Palaeobulgarica*, 23, 1999, № 3, 3-30.
- Йовчева 2003: Йовчева, М. Проблемы текстологического изучения древнейших памятников оригинальной славянской гимнографии. – В: *La poesia liturgica slava antica. XIII congresso Internazionale degli Slavisti. Blocco tematico 14. Relazioni. Roma-Sofia*, 2003, 56-78.
- Йовчева 2004: Йовчева, М. Солунският октоих в контекста на южнославянските октоиси до XIV век (=Кирило-Методиевски студии. Кн. 16). София, 2004.
- Кекелидзе 1908: Кекелидзе, К. Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах. Тифлис, 1908.
- Кожухаров 1983: Кожухаров, Ст. пътен достъпът архистратъга. (Новооткрито произведение на Константин Преславски). – В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на акад. Петър Динеков. София, 1983, 59-62.
- Кожухаров 1984: Кожухаров, Ст. Песенното творчество на старобългарския книжовник Наум Охридски. – Литературна история, 1984, № 12, 3-19.
- Кожухаров 1985: Кожухаров, Ст. Акростих. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, 59-61.
- Кожухаров 1991: Кожухаров, Ст. Преславски канон за Въведение Богородично (Към проблема акростих – реконструкция на състава). – *Palaeobulgarica*, 15, 1991, № 4, 28-38.
- Кожухаров 2004: Кожухаров, Ст. Проблеми на старобългарската поезия. Т. 1. София, 2004.
- Крашенинникова 1996: Крашенинникова, О. К истории формирования седмичных памятней Октоиха. – В: Богословские труды. Сб. 32. М., 1996, 260-268.
- Крашенинникова 2000: Крашенинникова, О. Три канона из Октоиха Климента Охридского (Неизвестные страницы древнеславянской гимнографии). – *Славяноведение*, 2000, № 2, 29-41.
- Матейч 1982: Матейч, П. Българският химнописец Ефрем от XIV век. Дело и значение. София, 1982.
- Мошкова, Турилов 1998: Мошкова, Л., Турилов, А. „Моравские земле велеи гражданин“ (неизвестная древняя служба первоучителю Мефодию). – *Славяноведение*, 1998, № 4, 3-23.
- Мошкова, Турилов 1999: Мошкова, Л., Турилов, А. Неизвестный памятник древнейшей славянской гимнографии (канон Климента Охридского на Успение Богородицы). – *Славяноведение*, 1999, № 2, 24-37.
- Нечунаева 2000: Нечунаева, Н. Миней как тип славяно-греческого средневекового текста. Таллин, 2000.

Попов 1985: Попов, Г. Триодни произведения на Константин Преславски. София, 1985.

Попов 1997: Попов, Г. Новооткрит канон на Константин Преславски с тайнописно поетическо послание. – *Palaeobulgarica*, 21, 1997, № 4, 3-17

Попов 1999: Попов, Г. хвална пѣанна константинова (Богоявленски предпразнични стихии на Константин Преславски в руски миней от XII-XIII в.). – *Старобългарска литература*, 31, 1999, 3-23.

Попов 2001: Попов, Г. Службата за славянския първоучител Методий в Хлудовия миней 156. – *Старобългарска литература*, 32, 2001, 3-20.

Попов 2002: Попов, Г. Византийската химнографска традиция и песнотворческите прояви на Кирило-Методиевите ученици. – В: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад*. София, 2002, 370-381.

Попов 2003: Попов, Г. Акrostих в гимнографическом творчестве учеников Кирилла и Мефодия. – В: *La poesia liturgica slava antica. XIII congresso Internazionale degli Slavisti. Blocco tematico 14. Relazioni*. Roma-Sofia, 2003, 30-55.

Приложение 2003: Приложение. Нововыявленные оригинальные произведения древнеславянской гимнографии IX-X веков. – В: *La poesia liturgica slava antica. XIII congresso Internazionale degli Slavisti. Blocco tematico 14. Relazioni*. Roma-Sofia, 2003, 109-112.

Савова 2003: Савова, В. Непознато химнографско произведение на св. Климент Охридски за св. Алексей Човек Божи (предварителни бележки). – *Palaeobulgarica*, 27, 2003, № 2, 3-12.

Станчев 2003: Станчев, К. Поезия старобългарска. – В: *Кирило-Методиевска енциклопедия*. Т. 3. София, 182-187.

Федоскина 2000: Федоскина, Е. Покаянный канон Климента Охридского в составе древнеславянского Октоиха. – *Вестник Московского университета*. Сер. 9. Филология, 2000, № 3, 75-83.

Ягич 1886: Ягич, И. В. Служебные минеи за сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095-1097 г. Санкт-Петербург, 1886.

ANG 1976: *Analecta Hymnica Graeca e codicibus eruta Italiae Inferioris*. J. Schiro consilio et ductu edita. IV. *Canones Decembris*. A. Kominis collegit et instruxit. Roma, 1976.

Follieri 1961: Follieri, E. *Un Theotocarion Marciano del sec. XIV (cod. Marciano cl. I, 6)*. Roma, 1961.

Follieri 1967: Follieri, E. *Giovanni Mauropode, metropolita di Eucaita. Otto canoni paracletici a N. S. Gesù Cristo*. Roma, 1967.

Franklin 2002: Franklin, S. *Writing, Society and Culture in Early Rus*, c. 950–1300. Cambridge, 2002.

Marti 2000: Marti, R. Die Bezeichnung der Vokale in der Glagolica. – In: *Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*. Wien, 2000, 54-76.

Szövérfy 1979: Szövérfy, J. *A Guide to Byzantine Hymnography*. P. 2. (= *Medieval Classics: Texts and Studies*, 12). Brookline – Mass. and Leyden (Brill), 1979.

Weyh 1908: Weyh, W. Die Akrostichis in der byzantinischen Kanonesdichtung. – *Byzantinische Zeitschrift*, 17, 1908, 1-69.

Εὐστρατιάδης 1931: Εὐστρατιάδης, Σ. Θεοτοκάριον. Τ. 1. Chennevières-sur-Marge, 1931. (= Ἀγιορειτικὴ Βιβλιοθήκη, 7–8).

Εὐστρατιάδης 1931a-1933: Εὐστρατιάδης, Σ. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς καὶ τὰ ποιητικὰ αὐτοῦ ἔργα. – *Νέα Σιών*, 26-28, 1931-1933;

Εὐστρατιάδης 1933a: Εὐστρατιάδης, Σ. Κοσμάς Ἱεροσολυμίτης ὁ ποιητὴς ἐπίσκοπος Μαΐουμα. – Νέα Σιών, 28, 1933, 83-99, 143-158, 202-218, 257-272, 330-338, 400-416, 489-505, 530-544.

Εὐστρατιάδης 1936–1952: Εὐστρατιάδης, Σ. Ταμεῖον Ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως. – Ἐκκλησιαστικός Φάρος, 37 (1936)–51 (1952) *passim*.

Παπαηλιοπούλου–Φωτοπούλου 1996: Παπαηλιοπούλου–Φωτοπούλου, Ε. Ταμεῖον ἀνεκδοτῶν βυζαντινῶν ᾠσματικῶν κανόνων seu *Analecta Hymnica Graeca e Codicibus eruta Orientis Christiani*. 1. Κανόνες Μηναίων. Ἀθῆναι, 1996.

Παρακλητικὴ 1850: Παρακλητικὴ ἥτοι ἡ μεγάλη Ὀκτώηχος. Βεννετα, 1850.

Τωμαδάκης 1973: Τωμαδάκης, Ε. Κανόνες τῆς Παρακλητικῆς. – Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 39–40, 1972/1973, 253-274.

Τωμαδάκης 1967: Τωμαδάκης, Ν. Παρακλητικοὶ Κανόνες. – In: Ὁρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαιδεΐα. Τ. 10. Ἀθῆναι, 1967, col. 38-39.

Maria Jovceva

**THE ACROSTIC IN THE OLD BULGARIAN CANON FOR THE TRINITY AS AN
EVIDENCE FOR THE ORIGIN OF THE WORK**

The article studies the phrasal acrostic of the Old Bulgarian anonymous canon for the Trinity (8th mode). The objective of the study is to derive data regarding the creation of the work and its author. The specificities of the acrostic, on one hand, are studied in the light of the Byzantine forms, used at the time of the Disciples of Cyril and Methodius, and on the other, they are compared to the other established acrostics in the hymnographic works of the Old Bulgarian poets. It is generalized that a number of formal and stylistic signs of the acrostic suggest that the author is Konstantin of Preslav, but such an attribution may not be certain. Many of the particular features of the acrostic, close to the preferences of that poet, most probably evolve from the fact that the anonymous canon belongs to the type of the Canons of Supplication (Παρακλητικοὶ Κανόνες) and they are explained by its liturgical purpose.